

Amasya İpekçiliği Üzerine (1750-1900)

On the Silk Production of Amasya (1750-1900)

Hüsnü Yücekaya*

Özet

Amasya, Osmanlı ipek imalatçılığı silsilesinin en önemli şehirlerinden biridir. Osmanlı ipekçiliği açısından şehrin ilk dönemlerdeki rolü, İran ipeğinin antreposu olma niteliğindedir. Sonraki dönemlerde ise Amasya'da ipek böcekçiliği ve ipeğe dayalı iş kollarının çok önemli boyutlara ulaştığı belgelere yansımıştır. 18. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren yerel ipek üretimine dair vergi kayıtlarının, mizan-ı harir vergisine dair kayıtlardan daha fazla belirtildiği görülmektedir. Yine 18. Yüzyılın ortalarından başlayarak ivmesi artan bir oranla, dut bağları ve böcekhaneler ile ilgili kayıtların belgelerde yoğun olarak geçtiği görülmektedir. Bütün bu belirtilenler, zamanla ithal İran ipeğine bağımlılığın azaldığını düşündürmektedir. 19. Yüzyılın ikinci yarısında etkili olan ipekböceği hastalığının Amasya'da da olumsuz tesirleri görülmüştür. Arşiv vesikalarına yansıdığı kadarıyla devlet yetkililerinin diğer ipek üreticisi şehirlere kıyasla belki de en hassas şekilde, Bursa ve Amasya ipekçiliğine eğildikleri anlaşılmaktadır. Belgelere ve konu ile ilgili aktarılan bilgilere kronolojik bir bakış açısıyla bakıldığında, Bursa İpekçiliğiyle mukayese edilebilir bir Amasya ipekçiliği olduğu kanaati belirginleşmektedir. Her ne kadar Bursa şehri Osmanlı ipekçiliğinde başat bir rol oynasa da Amasya gibi bir kaç şehrin toplam istihsalı Bursa ipekçiliğini muhtemelen dengeleyecek belki üzerinde de bir üretime mukabil gelecek durumdaydı.

Anahtar Kelimeler: İpek, Osmanlı ipeği, Amasya ipekçiliği, ipek ticareti

Abstract

Amasya is one of the most important cities in the chain of Ottoman silk manufacture. From the stand-point of Ottoman silk production, the early role of the city was in the way of being the entrepot of Iranian silk. In later periods, it is reflected in documents that silkworm-breeding and branches of work and production depending on silk reached very important dimensions. It is observed that from the last quarter of the 18th century onward, tax records regarding silk production are mentioned more than the records concerning the tax of mizan-ı harir. It is also observed that at an accelerating rate within the 18th century, records about mulberry fields and wormhouses are intensely mentioned. In line with what has been stated, it is thought that the dependency on Iranian silk decreased in time. Negative effects of the silkworm disease that was effective in the second half of the 19th century were felt in Amasya too. To the degree that it is reflected in the archival material, it is understood that government officials attended perhaps most sensitively to the Amasya silk- production. When examined under the light of the documents and the information, it is thought that there was an Amasya silk production comparable to that of Bursa. Although the city of Bursa played a dominant role in Ottoman silk production, the total production of a few cities such as Amasya was able to nearly balance the Bursa silk production or perhaps provide a production level above that of Bursa.

Keywords: Silk, Ottoman silk, Amasya silk production, silk trade

Giriş

Nasturî rahiplerinin asalarının kabzasında Küçük Asya'ya giren ve beyaz altın olarak nitelendirilen nahiv ipeğin zarafeti ve Uzak Asya'dan uzanıp gelen

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi, e-mail: husnuyucekaya@gazi.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış
269
Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

İpekyolu'nun büyüleyici hikâyesi pek çok tarihi olaydan daha fazla ilgi çekmiştir. Buna rağmen Osmanlı ipekçiliği kısmi bilgilerin ışığında hala birçok yönüyle aydınlığa kavuşmayan konulardan biridir. Osmanlı Beyliğinin henüz belirginleşmeye başladığı, 13. yüzyılın sonlarında, "Turcomania" olarak isimlendirildiği Anadolu'ya gelen Marco Polo burada kırmızı ipek dokumacılığı yapıldığını belirtmektedir.¹ Osmanlı ipekçiliğinin İran ithalatı ile başladığı bilinmektedir.² Uzun sayılabilecek bir dönem İpek, koza olarak İran'dan Osmanlı devletine getirilmiştir. İran'dan getirilen ipek hangi şehirlerde ne gibi işlemlerden geçmekteydi? İpek imalatında katma değer üreten şehirler hangileriydi? Bu şehirlerin üretimlerinin niteliği zaman içinde ne kadar değişti? İpekli ürünlerde hangi şehirlerin kendine özgü ürünleri ve üretim metotları vardı? Yine belki de en önemli soru İran'dan ithal girdi olarak temin edilen ipeğin yerli üretimine ne zaman geçildi? Yerli üretim, ithal ürünlerin yerini ne ölçüde doldurdu? Zaman içinde yerli üretim ve ithal İran ipeği arasındaki denge ne ölçüde değişti? Bütün bu sorulara verilecek cevaplar Osmanlı ipeğinin serüvenini ortaya çıkaracaktır. Serdedilen soruların bir çırpıda cevaplanması mümkün değildir. Belirtilen soruların cevapları, Osmanlı ipek üreticisi durumundaki şehirlerin her birinde yerel araştırmalara dayalı bulguların ortaya çıkarılması ile mümkün olacaktır.

Osmanlı ipekçiliği denildiğinde akla gelen ilk şehir Bursa'dır. Ancak Osmanlı ipekçiliğinin sadece Bursa şehri ipekçiliği çerçevesiyle sınırlı kaldığını düşünmek hatalı olacaktır. Bursa şehri ipekçiliği iki yönü ile belirginleşmiştir. Birincisi ipekli dokumacılığı, diğeri ise koza yetiştiriciliğidir. Ham ipek yetiştiriciliği alanında şehrin toplam üretimini takviye eden, şehir art bölgesi önemlidir. Buna rağmen hala Bursa ipekçiliğinin hinterlandı net olarak belli değildir. Üstelik bu mesele derinlikli bir araştırmaya konu da olmamıştır. Ankara'nın bir kazası olan Ayaş³ ilçesinden başlayan ve Beypazarı, Nallıhan hattı ile Bursa istikametine kadar devam eden dut bağları zinciri, Bursa ipekçiliği silsilesine bağlı olmalıdır. Belirtilen bu husus Amasya şehri için de düşünülebilir. Amasya şehrinin sadece merkezi ve yakın çevresi değil etrafındaki pek çok merkezde ipek üreticiliğini kanıtlayacak çok karine mevcuttur.⁴ Amasya şehrinin 150 yılına odaklanan bu çalışmada Osmanlı ipekçiliği üzerine bilinenlere eklenebilecek veya bir kısım yerleşmiş kanaatleri değiştirebilecek yeni bulgular

- 1 Marco Polo, *The Travels of Marco Polo*, edit. Hugh Murray, F.R.S.E., third edition, Edinburgh: Oliver & Boyd, Tweeddale Court and Simpkin, Marshall & Co., London, 1845, s. s. 206.
- 2 Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Editör: Halil İnalçık ve Donald Quataert, Eren yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2004, 270.
- 3 Ayaş ilçesi "dut" meyvesi ile özdeşleşen bir ilçedir. Her yıl mayıs ayının ikinci haftası dut festivali yapılmaktadır. İlçenin merkezine yakın derin bir vadi içinde çok yoğun dut bağları bulunmaktadır. Yine Ayaş'a bağlı Oltan ve Sinanlı kasabalarında oldukça yoğun dut bağları bulunmaktadır. Beypazarı ve Nallıhan istikametinde de bölge halkının ihtiyaçlarının çok üzerinde dut bağları ve dut ağaçları bulunmaktadır.
- 4 Amasya ilçeleri ve çevredeki pek çok merkezde bu güne intikal eden dut bağları, böceklik olarak ifade edilen mekân adları bu durumu göstermektedir. Belirtilen dut bağları meyvesinden istifade edilen bir ürün olarak normal yoğunluğun çok üzerindedir.

Görüş

mevcuttur. İran ipeğindeki ithal ikame, başlangıçtaki bilinen durumu ile var olup zaman içinde kısmi bir hammadde akışı düzeyinde kalmış olabilir. Daha önce de belirtildiği üzere bu durumun aydınlığa kavuşturulması ancak tek tek ipek üreten şehirlerdeki görüntünün netleştirilmesi ile mümkün olacaktır. Yeni kanıtlar veya ipuçları ortaya çıktıkça önceki kanaatlerin değişmesi veya yeni yorumların yapılması mümkündür. Osmanlı ipekçiliği üzerine oluşan genel kanaatler için de aynı durum söz konusudur. Kaldı ki, incelemeler esnasında bu yönde veriler dikkat çekmiştir. Ancak bu geniş mevzuun ortaya konulabilmesi, oldukça geniş bir zamanı ve hacimli bir çalışmayı zaruri kılar. Üstelik genellemelere ulaşmak için bütünü parçalarının iyi etüt edilmesi gerekir. Bu sebeple, evvela bu parçalardan biri olan, Amasya ipekçiliği ele alınacaktır. Haddizatında Amasya'daki ipekçilik sektörü üzerine dahi genelleme yapmak ciddi bir birikim gerektirir ki, hikâyeyi oluştururken kullanılacak malzemenin nitelik ve nicelik açısından taşıdığı boşluklar mevcuttur. Bu durumda kronolojik bir analiz ile yine aynı malzemenin sunduğu ipuçlarını birbirine ekleyerek, hipotezler belki önermeler ortaya atılacaktır. Örneğin dut bağları ile ilgili bilgilerin belgelerde en yoğun geçtiği dönem 1800-1840 ve 1880-1900 yılları arasındadır. Bu dönemlerde kozacılığın oldukça yoğun yürütülen bir iştigal alanı olduğu düşünülebilir. Bütün bunların ışığında yürütülen çalışmanın adı "1750-1900 yılları arasında Osmanlı ipekçiliği" olabilir. Ancak bu konuda yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde hala belirginleşmeyen hususlar bulunmaktadır. Her şeye rağmen düşünsel olarak ve bir kanaat niteliğinde Amasya ipekçiliğinden söz edilebilir.

İran İpeğinin Antreposu Amasya

Amasya ipekçiliğiyle ilgili en fazla bilgi ve belgenin bulunduğu yüzyıl 19. yüzyıldır. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren arşiv vesikalarında, şer'iyeye sicillerinde, salnamelerde, seyahatnameler ve yabancıların raporlarında oldukça yoğun bilgiler bulunmaktadır. Belgelerin 15. Yüzyıldan itibaren sayısal olarak daha fazla aydınlatıcı bilgilerden bahsettiği görülecektir. Yürütülen araştırma kapsamında 150 yıllık süreçte Amasya ipekçiliğine kuş bakışı bakıldığında, üç safha yaşandığı görülmüştür. İlki kuşku götürmeyen bir biçimde Amasya ipekçiliğinin İran ipeği ile başladığıdır. Aslında başlangıçtan itibaren 18. Yüzyılın ortalarına kadar Amasya'nın neredeyse tamamen İran'dan getirilen ipekle iştigal ettiği ve İran ipeğinin antreposu olduğu görülür. İran ipeğinin Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren Amasya'da tartılıp vergilendirildiği pek çok çalışmada belirtilmiştir. 19. Yüzyılın başına kadar varan süreçte Amasya ipekçiliğine dair arşivlere yansıyan belgeler neredeyse sadece mizan-ı harir vergisine⁵ dair kayıtlardır. Bu tarihlere kadar arşiv vesikalarında yerel üretimi çağrıştıracak ifadelerden çok bahsedilmez.⁶ 18. Yüzyılın başından itibaren ivmesi artan bir oranla

5 İran'dan getirilen ipekler mizanda tartılıyor ve vergilendiriliyor.

6 Arşiv vesikalarında yerel üretim olduğu belirgin olan ipekten bu tarihlerden sonraki dönemlerde bahsedilmektedir. Sicillerde de bu yönde belirtiler nadiren bulunmaktadır.

Gazi

Akademik
Bakış
271
Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

yerel ipek üretiminden söz edilebilir. Bu süreçte özellikle 1750'li yıllardan itibaren bu yönde bilgiler artmaktadır. İlk bölümle ilgili, 1759-1807 tarihleri arasında kapsayan dört belge mizan-ı harir vergisi ile ilgilidir. Belgelerden ilkinde 1759 tarihi itibarıyla mizan-ı harir mukataasının muhasebe dökümü yapılmıştır.⁷ Burada dört buçuk yıllık bir hesap envanteri belirtilmektedir. 1755 yılı ile 1759 yılları arasında kapsamaktadır. Mukataadan sorumlu Abdurrahman ağa ve Ebu-bekir Ağların isimleri belirtilmektedir. Toplamda 10.620 akçe olduğu belirtilmektedir. Yine 1785- 1786 yıllarını kapsayan 62 numaralı Amasya şer'iyye sicilinde Amasya mizan-ı harir'i ile ilgili bir ihale kaydı bulunmaktadır. Belirtilen yıllar için İbrahim adlı kişiye ihale edilmiştir. Ancak kişi 1786 senesi için ödeme yapmamış ve başkasına iltizam edilmiştir.⁸ Ardından Amasya harir mukataası ve taabi mukataalar seneliği bir yük⁹ bin dört yüz akçe ile Abdullah Raşid, İsmail, Hüseyin ve Mustafa isimli kişilere verilmiştir. Mizan-ı harir mukataası ve Amasya'nın bağlı bölgelerindeki mukataalar 100 kilo ipek ve 1400 akçe ile kiralanmıştır.¹⁰ Bu miktarın yüksek bir miktar olmadığı anlaşılmaktadır. İlk belgede belirtilen oranlarla kıyaslandığında muazzam bir azalış açık olarak görülmektedir.¹¹ İncelenen döneme dair son kayıtta ise mizan-ı Harir Mukataası mülhakattan Amasya, Canik, Sivas, Tokat sancaklarında ve bağlı kazalarda hâsıl olan ipekten ve hariçten tezkeresiz gelenlerden mizan-ı harir resmi alınması ile ilgili bilgiler belirtilmektedir.¹²

1807 tarihinden itibaren mizan vergisine dair kayıtlar neredeyse tamamen bitmiştir. Zaten vergi miktarının da oldukça düşük olduğu görülür. Bu azalışın muhtemel nedeni yerli koza üretiminin ihrac ipeğin önemini azaltması ile ilgili olabilir. Yukarıda belirtilen son belgede Amasya civarında Canik, Sivas, Tokat gibi şehirlerin ipek üretimlerinden bahsedilmektedir. Belgede Amasya mülhakattı olarak belirtilen şehirlerin, Amasya'nın üretim hinterlandını oluşturduğu dü-

7 BOA., C..ML..., 238-9957, 20/Z /1173

8 Ergin Baş, *62 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicil defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Tokat 2008, s.163; *H.1198-1200(1785-1786) Tarihli 62 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili*, s.30.

9 1. Beş kilelik ya da aşağı yukarı yüz kiloluk ürün. 2. Hayvan üstündeki iki küfe ağırlık. TDK Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5297419458a4d7.37860188

10 Adı geçen sicil, s.31.

11 Ortalama yıllık 2.360 akçelik bir gelirden, bir yük 1460 akçeye düşmüştür. Üstelik 1785-1786 tarihli belgede Mizan-ı Harir mukataası değil aynı zamanda Amasya'ya tabi mukataalarda belirtilmektedir. Burada iki dönem arasındaki gerçekleşen enflasyonu da hesap etmek gerekir. Bu dönemde dokuma ürünleri fiyat endeksinde dair yürütülen bir çalışmada 1750 yılında 100 olan endeks 1780 yılında 165,79 yükselmiştir. Bu şekilde bakıldığında mizan vergisinin 30 yıllık bir süreçte yüksek bir oranda azaldığı anlaşılmaktadır. Hüsni YÜCEKAYA, "Şer'iyye Sicillerine Göre Dokuma Ürünleri Fiyat Endeksi (1750-1880)" *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013 ,s.803.

12 BOA., C..ML..., 674-27614, 20/Z /1173.

Görüş

Akademik
Bakış

272

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

şünülmektedir. Hariçten tezkeresiz gelenler ise vergi vermemek için bir şekilde İran'dan ithal getirilen ipekler olmalıdır. Yerel üretilen ipekler ile hariçten gelenler ilk kez birlikte belirtilmiştir. Belgenin üslubu da tarihide önemlidir.

1801 yılına ait bir arşiv belgesinde Amasya'da elde edilen ipeğin bir kısmı İstanbul'a sevk edilirken, yeni bir durum olarak Bosna, Halep, Diyarbakır şehirlerine gönderilmesine değinilmektedir. Belgede geçmiş yıllarda olduğu gibi mutat olduğu üzere, ürünün İstanbul'a sevk edilmesi emri sorumlulara bildirilmektedir.¹³Belgede belirtilen şehirler dokumacılığı canlı olduğu merkezlerdir. Hammadde konusunda bir sıkıntı olduğu aşikârdır. Bu üretimin artışı ile de ilgili olabilir. Avrupalı tüccarların hammaddeyi daha yüksek fiyatlarla satın alması ile de ilgili olabilir. 1806 tarihli bir başka belge de ise Halep'e getirilen ipeğin genelinin Bursa ve Amasya'dan getirildiği belirtilmektedir. Yabancı konsolosların getirilen ham ipeği satın alıp sonra spekülasyon yaptıkları anlatılmaktadır.¹⁴ Diğer pek çok belgede de benzer üslup göze çarpmaktadır. İpek üretimi konusunda Amasya hemen Bursa'nın ardından zikredilmektedir. Belgelere yansıyan bu üslup koza üretimi noktasında Amasya'nın Bursa'dan sonra en önemli merkez olduğunu düşündürmektedir. Yine 18. Yüzyıl içinde bazı sicillerde ivmesi artan bir oranla dut bağlarına rastlanmaktadır. Dut bağları mutlaka ipek üretimi ile ilgilidir.¹⁵Üstelik tarımsal istihsalin bu güne oranla daha önemli olduğu dönemlerde bir bölgenin tüketiminin çok üzerindeki dut bağlarının sayısı, belirtilen kanaati güçlendirmektedir. Yine 1784-1786 yıllarını kapsayan 61 numaralı sicilde Orman isimli mahalde böcekhanesi ile beraber bir dut bağı 400 kuruş olarak terekede belirtilmiştir. Aynı terekede bir başka dut bağı 500 kuruştur.¹⁶ Bu dönemde pek çok terekenin 30-40 kuruş civarında olduğu düşünüldüğünde dut bağının gerçek değeri daha iyi anlaşılabilir.

İncelenen ilk dönem olan 1750-1807 tarih aralığında Amasya'da ipekli dokumacılık ile ilgili bazı kayıtlar tespit edilmiştir.1769 tarihli sicilde bir dirhem nakış ipeği 5 akçe, kaytanın dirhemi 7 akçe, ala ve göz 'ün dirhemi 9 akçe, üç adet ipek düğme 1 akçedir.¹⁷Daha başka sicillerde de bu dönemde narh olarak ipekli dokumacılığa ait malzemelerin belirtilmesi Amasya'da ipekli dokumacılığının önemli bir boyutta olduğunu göstermektedir.1777-1778 yılları arasında ipek işleyenlerin yevmiyeleri ekmecli 8 ve ekmezsiz 10 paradır.¹⁸ İpekli dokumacılığa ait malzemelere narh konulmasının yanında ipek işçiliğinde

13 BOA.,C. İKTS, 8-396, 29/Ca/1216.

14 BOA.,C. İKTS, 1-22, 07/RA/1231.

15 Dutun uzun yıllarda meyve verir hale gelmesi ve meyvelerinin toplanmasının, depolanmasının ve ticari bir emtia olarak değerlendirilmesinin muadilleri olan üzüm gibi ürünlerle kıyaslandığında zorluğu dikkate alındığında bir bölgenin ihtiyaçlarının çok üzerindeki dut bağları kesinlikle kozacılığa işaret etmektedir.

16 61 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, s.39.

17 53 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, b.7.

18 Hasan Ali Yavuz, *1777-1780 Yılları Arasında Amasya (Şer'iye Siciline Göre)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1999, s. 16.

Gazi

Akademik
Bakış

273

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

oturmuş bir ücret tarifesinin olması yine Amasya ipekli dokumacılığını teyit etmektedir. 1784-1786 tarihli başka bir şer'iyeye sicilinde ise tespit edilen kumaşların geneli ipekli kumaşlardır. İpekli kumaşlardan imal edilen kıyafetlerin yoğun olduğu görülür. İpekten imal edilmiş harir bir gömlek 5 kuruştur. Victor Fontanierde Amasya ipeğinin genelde gömleklilik kumaş olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹⁹

Koza Üreticiliğinin Yükselişi

1807 tarihli bir arşiv belgesinde Amasya ile beraber Canik, Sivas ve Tokat şehirlerinin mizan-ı harir mülhakatından olduğu belirtilmektedir.²⁰ Yine bir diğer belgede Amasya sancağına civar olan livaların harir ve koza üretim durumundan bahsedilmektedir.²¹ İlk belgede belirtilen şehirlerde her ne kadar koza yetiştirilse de Amasya şehrinin koza yetiştiriciliği açısından temel bir konumda olduğu açıktır. Fontanier Tokatta ipek yetiştirildiğini ama miktar olarak çok düşük olduğunu belirtmektedir.²² İlk belgede mülhakat olarak belirtilen şehirlerin üretim bölgesinin parçaları olduğu olduğu hususu ve ardından gelen belgede belirtilen ipekçilik açısından Amasya'ya bağlı livalar hususu göz önüne alındığında Bursa gibi derinlikli bir üretim ağı hinterlandı hatıra gelmektedir. Michelsen 1851 yılı için Bursa ipek üretimini belirterek, Bursa merkez kazasını en önemli üretim bölgesi olarak tanımlarken ayrıca Mudanya, Yenişehir, Mihaliç, İzmit, Bilecik ve neresi olduğu tam anlaşılmayan iki bölgeyi de Bursa ipek üretim bölgesine dâhil etmiştir. Bu merkezler Bursa'nın ipek hinterlandıdır.²³ Muhtemelen onun belirttiği bölgelerden bile daha geniş bir Bursa ipek üretim ağı ve art bölgesi bulunmaktaydı. Aynı hususlar Amasya içinde geçerlidir. Daha çok araştırmaya konu olduğu için Bursa örneği bir model olarak Amasya ipekçiliği açısından örnek oluşturmaktadır.1807²⁴ ve 1861 tarihli belgelerde çok açık biçimde ipek üretiminde Amasya hinterlandına işaret edilmektedir. Bu iki belgede elli yıllık bir süreçte Amasya şehrinin etrafındaki kasaba, kaza ve şehirler açısından ipekçilik merkezi olduğu ve şehrin bu hinterlandtan beslendiği anlaşılmaktadır.²⁵

Kaynaklarda Amasya ipekçiliğinin Bursa ipekçiliği ile mukayese edildiği ve beraber zikredildiği görülmektedir. Viquesnel, Tchihatcheff'den yaptığı

19 Victor Fontanier, *Voyages En Orient*, Paris Librairie Universelle 1829, s.243.

20 BOA..C..ML.. 674-27614, 25/R /1222.

21 BOA., İ..MVL. , 452-20171, 08/S /1278.

22 Fontanier, *A.g.e.*, s. 197.

23 Henry MICHENSEN, *The Ottoman Empire And Its Resources*, William Spooner, 37, Strand, London 1854, s.214-215.

24 Mizan-ı harir mukataasına bağlı mülhaktan bahsedilirken Canik, Sivas ve tokat şehirleri ve bu şehirlere bağlı kazalar belirtilmiştir. BOA., C..ML.. , 27614-674, 25/R /1222.

25 Belgede, Amasya ipek hinterlandını gösterir mahiyette, Sivas, Harput, Diyarbakır ve Musul şehirlerinden Amasya'ya sürekli olarak getirilen ipekten söze dilmektedir. BOA., İ..MVL. , 20171-452, 08/S /1278,b.1;Yine Amasya civarındaki kasaba ve kazalarda üretilen ipek ve Sivas, Harput,Diyarbakır ve Musul şehirlerinden getirilecek harir ve kozadan söz edilmektedir. BOA., İ..MVL. , 20171-452, 08/S /1278,b.2.

Görüş

Akademik
Bakış

274

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

alıntıda sadece Amasya şehrinin ipek üretimini 28.000 kilogram olarak belirtmiştir.1841-1842 yıllarında Bursa'nın ihracatı Fransız ticaret ve tarım bakanlığı raporlarına göre 375.000 kg.'a ulaşıyordu.²⁶ Bu tabloya göre arada önemli bir fark bulunmaktadır. Yine de Amasya üretimi ile ilgili rakamlara temkinli yaklaşmak gerekir. 28 ton sadece Amasya şehir merkezi üretimi olabilir. Buna rağmen Bursa şehri ile ilgili belirtilen 375 tonluk istihsal ise şehri besleyen art bölgesinin toplam üretimi olabilir. Bir başka arşiv belgesinde 1815 yılında Halep'e getirilen ipeğin büyük çoğunluğunun Amasya ve Bursa'dan getirildiği belirtilmektedir.²⁷Bir diğer vesikada Bursa ve Amasya ipek öşrü ve gümrüğü birlikte bahsedilmektedir.²⁸ İki şehrin koza üretimi birbiri ile mukayese edilecek miktarlarda olmalıydı ki beraber belirtilmeye gerek duyulsun. Büyük ihtimalle iki şehirden getirilen ipek birbiriyle mukayese edilecek oranlardaydı. Yine harir öşrüne dair belirtilen belgede, iki şehrin birlikte anılması; bu iki şehir için, mukayese edilebilir bir durum olduğunu göstermektedir.

İpek ile ilgili vergi kayıtları da önemli hususlar içermektedir. 1830 yılına tarihlenmiş bir belgede Amasya halkının genelinin temel geçim uğraşısının ipekçilik olduğu belirtilmektedir. Belgede alınan vergilere itiraz edilmiş ve Bursa ihtisabı gibi damga vurularak kuruş başına bir para askeri masraf olarak alınması gerektiği ifade edilmiştir.²⁹Vergilendirme de yapılan aşırılıkların ipek üreticiliğini olumsuz anlamda etkilediği anlaşılmaktadır. Oturmuş bir ipek piyasası hatta bir ipek borsasının , en azından fiiliyatta kurulmuş olduğunu göstermektedir. Standartlaşmış bir üretim ağı, sınırları oturmuş ve üreticiler tarafından kabul görmüş bir vergilendirme oranları bunu düşündürmektedir. Ayrıca yukardaki belgede belirtildiği gibi Amasya ipekçiliğine Bursa şehri örnek olarak gösterilmektedir. Osmanlı Devletinin Edirne, Selanik ve diğer birkaç merkezdeki ipek istihsalı net olarak bilinmemekle beraber Amasya şehri bu alanda Bursa'nın hemen gerisinden geliyor olabilir. 1844 yılı Amasya gümrük ve harir öşrü rüsumatı ile Tokat'ın ihtisab ve emtia gümrüğü rüsumatı 620.000 kuruşa Sivas mutasarrıfı Mehmet Paşa'ya ihale edilmiştir.³⁰ Bu miktarın üçte birinin harir rüsumatı olduğu farz edilse bile en az 200 bin kuruşluk bir harir öşrü vergisinden söz edilebilir. En aşağı durumda öşrün, onda bir olduğu düşünülürse 2 milyon kuruşluk bir koza istihsalinden söz edilebilir. Bu çok önemli bir miktardır. Bir de buradaki belirtilen miktarların tahmin skalasında en düşük miktarlar olarak öngörüldüğü düşünülürse durum daha iyi anlaşılacaktır. Tahmin edilen en düşük miktar bile yüksek bir orana mukabil gelmektedir. Mali açıdan sıkıntıda olan devletin ipekten alınan vergiyi önemseydiği anlaşılmaktadır. Aynı yıl bir başka belgede, Amasya'da üretilen ham ipekten kıyye başına

26 A.Viquesnel, *Voyage dans la Turquie' Europe descriptionphysique et géologique de la Thrace*, C.1, Edit. ArthusBertrand, Paris 1868, s.277.

27 BOA.,C..İKTS, 1-22, 07/RA/1231.

28 BOA., C..ML., 91-4116, : 03/Ş /1269.

29 BOA.,C..İKTS, 10-455, 29/Ca/1246.

30 BOA.,C..ML., 652, 29/Z/1260.

Gazi

Akademik
Bakış

275

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

200 kuruş rüsum-u gümrük alınması kararına varılmıştır. Ancak tüccarın mağdur olması nedeniyle bu düzenleme sonradan geri çekilmiştir. Eskisi gibi tekrar 100 kuruş rüsumu gümrük alınması gerektiği belirtilmiştir.³¹ İkircikli bir kısım mali politikaların uygulandığına şahit olunmaktadır. Zaman zaman adeta etinden sütünden yararlanmak tarzında, her aşamayı vergilendirirken zaman zaman da bir kısım öncül piyasacı politikaların benimsendiği görülmüştür. İkinci bir husus ise belgede artık sadece Amasya'da üretilen ipekten bahsedilmesi ve bununla ilgili vergi belirtilirken İran ipeği mizan vergisine artık atfı yapılmamasıdır. 1861 yılına ait başka bir vergi ile ilgili belgede ise Amasya'ya hariçten gelen ipek ve kozadan bahsedilmektedir.³² Hariçten getirildiği belirtilen haririn Amasya'nın etrafındaki bazı şehirlerden temin edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu dönemlerden itibaren neredeyse hiçbir belgede İran tüccarlarından veya İran ipeğinden bahsedilmemektedir. 18. Yüzyılda belgelerde Acem haririnden ve Acem tüccarından bahsedilirken bu dönemlerde bu yönde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Muhtemelen bu dönemlerde İran'dan ithal koza gelmiyordu. Zira terekelerde en ince ayrıntısına kadar ürünlerin menşei genelde belirtilmektedir. Kullanılmış ürünlerde bile "acem şalı" gibi ibareler kullanılmaktadır.

1820'li yıllarda Amasya'ya gelen Fontanier, Amasya'nın 100 katır yükü ipek istihsalı olduğunu belirtmektedir.³³ Kendi hesabıyla bu miktarın iki milyon kuruş civarına tekabül ettiğini belirtmektedir. Fontanier'in belirttiği rakam yukarıda öşür miktarında yapılan tahminle örtüşmektedir. Tahminin yapıldığı dönem 1844 yılıdır. Fontanier ise 1820'li yıllarda Amasya'ya gelmiştir. 1840'lar da Amasya'ya gelen Hamilton ise Amasya'nın yıllık ipek üretiminin 50 bin okadan fazla olduğunu belirterek, beher ölçünün değerinin 120 kuruş olduğunu söyler.³⁴ Hamiltonun belirttiği rakamlara göre 6 milyon kuruşluk bir Amasya ipek istihsalı oluyordu. Viquesnel, Tchihatcheff den yaptığı alıntıda sadece Amasya şehrinin ipek üretimi 28 ton olarak belirtmiştir. Hamilton'un 1840 yılı için verdiği 50 bin okka istihsal miktarı 64 tonun üzerine tekabül etmektedir. 1840'lı yıllardan sonra belgelerdeki dut bağlarına dair ifadelerin daha da arttığı düşünülürse beş on yıl içinde oldukça yüksek bir üretim artışının olduğu düşünülebilir. Viquesnel 1853 yılı için Osmanlı Devletinden Fransa'ya toplamda 904.805 kg. ipek ihraç edildiğini belirtmektedir.³⁵ Fransa bu alanda en önemli ihraç ülkesidir.³⁶ Muhtemelen bu dönemde bin ton civarında bir Osmanlı

31 BOA.,C..ML..., 600-24761, 05/R/1260.

32 BOA.,A.MKT.UM..., 538-18, 04/Ş/1278.

33 Bir katır yükünün ne kadarlık bir kütleyle karşılık geldiği tespit edilememiştir. Develerin 300 kiloya kadar yük taşıdığı düşünüldüğünde bunun yarısı kadar bir miktar bile esas alınırsa 10-20 ton aralığında bir ipek istihsalinden söz edilebilir. Tabi burada kozanın ağırlığından ziyade havaleli bir ürün olduğu da dikkate alınmalıdır. Her halükarda en az 10 ton civarı bir üretimden söz edilebilir.

34 William John Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, C.1. New York 1984, s.370.

35 Viquesnel, *a.g.e.*,s.277.

36 Leila Erder, bu dönem de İplik ve koza ihracatının % 90'ının Fransa'ya yapıldığını

ipek istihali oluyordu. Viquesnel bu dönemde Amasya için 400 ton ipek istihali belirtir. Ancak bu miktarında hakikatin altında olduğunu söyler. 1851 yılında Teselya'da 50 ton, Epir'de 30 ton, Selanik'te 45 tona yakın, Serez'de 25-26 ton ipek üretimi olduğunu belirtir. André Vernazza'dan yaptığı alıntıda ise Edirne'nin 58 ton ham ipek üretimi olduğunu belirterek toplam da belirtilen bölgelerin tümünde 207 tonluk bir istihsal olduğunu söyler.³⁷ Belgelerde dut bağlarının en yoğun belirtildiği dönem ipek istihsalinin artışı ile paralel bir şekilde seyredir. Rifat Önsoy, Mordtmann'dan yaptığı alıntıda eski bir ipekçilik merkezi olan Amasya konusunda bilgi verirken her yıl Amasya ve çevresinde 20-25.000 kg ham ipek üretildiğini ve ürünün iyi olduğu yıllarda bu miktarının 30.000 kg dolayına yükseldiğini belirtmektedir. Mordtmann'ın bahsettiği yıllar 1860'lı yıllardır.³⁸ Önceki rakamlar esas alınacak olursa 64 ton gibi bir ipek üretiminden 30 ton civarı miktarlara gerilediği anlaşılmaktadır. Donald Quataert'da aynı doğrultuda Amasya'da 1860'lardan sonra ipek üretiminin gerilediğini belirtmektedir.³⁹ Yine, Viquesnel Edirne'de ipeğin okkasının 130 kuruşa satıldığını birkaç yıl sonra 170-180 kuruş düzeyine yükseldiğini belirtir.⁴⁰ Muhtemelen 1850'lerde toplam Osmanlı ipek rekoltesini düşüren birkaç sezon yaşandı. William Gifford Palgrave 1867- 1873 yılları arasında İngiltere'nin Trabzon konsolosudur. Gifford, yazmış olduğu raporu iki tüccara dayandırmaktadır. Tüccarların verdikleri bilgilerde kendi tekelleri dışındaki üreticilerin 42.000 okka ipek sattıklarını, oysa kendi verdikleri avanslar karşılığı üretim yapan kendilerine bağlı üreticilerin ise 300.000 okka koza sattıklarını söylemişlerdir. Yine aynı tüccarlar bunun parasal karşılığının 1.125.000 sterlin olduğunu bu üretimin Amasya ve çevresi için çok az olduğunu kozalara bulaşan Pebrin ve Muscardin hastalıklarının ipek üretimini düşürdüğünü ayrıca üreticilerin bilinçsizliğinin de üretimi düşürdüğünü belirtmişlerdir.⁴¹ Buradan bakıldığında ise eğer bu alıntı doğru ise 1860-1870 yılları aralığında ipekli üretimin yükseldiği ancak 1865'li yıllardan itibaren ipekböceği hastalığının Amasya'da etkili olmasıyla üretimin dramatik biçimde düştüğü görülür.

Konuya dut yetiştirilen alanları ve böcekthane kayıtlarını dikkate olarak farklı bir açıdan da bakılabilir. Dut bağları ile ilgili veriler 1780'li yıllardan itibaren yoğunlaşmaktadır. 1869 yılına kadar olan süreçte beş belgede dut bağları ile ilgili hususlara değinilmektedir. 1848 ve 1858 yıllarına ait iki belgede miras

belirtmektedir. Leila T. Erder, *The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in a Turkish City 1835-1975*, (Basılmamış Doktora Tezi), 1976, s. 125, 126.

37 Viquesnel, a.g.e.,s.273-274.

38 Rifat ÖNSOY, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Doğu Matbaacılık, Ankara 1988,s.22-23.

39 Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim yay. İstanbul 1999.s, 174-180.

40 Viquesnel, a.g.e.,s.274.

41 Ali Tuzcu, *İlk çağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Birinci baskı, kayseri 2007, s. 246.

Gazi

Akademik
Bakış

277

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

olarak dut bağları devredilmiştir.⁴² 1867,1868 ve 1869 yıllarına ait üç belgede ise Amasya'dan başka merkezlere dut fidanı gönderilmesi ile ilgili talimatlar verilmiştir.⁴³ 1869 yılından 1895 yılına kadar olan süreçte ise arşiv kayıtlarında dut ağaçları ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir. 1869 yılı civarlarında Amasya'da ipekböceği hastalığının tam anlamıyla etkin olduğu anlaşılmaktadır. Yine İki belge arasındaki zaman dilimi de hemen hemen 25 yıldır. Önceleri Amasya'dan dut fidanı istenirken 1895 yılından itibaren Amasya şehrine dut fidanı getirilmesi ile ilgili hususlar belgelere yansımıştır. Tasnifi yapılan üç dönem bağlamında, 1810 yılında bir dut bağı 3300 kuruş olarak belirtilmiştir.⁴⁴ Bu eder olağan üstü yüksek bir miktardır. Amasya havalisinde kozacılığa dayalı büyük bir refah döneminin yaşandığı anlaşılmaktadır. Pek çok arşiv belgesinde Amasya'dan farklı şehirlere dut fidanı gönderilmesi kaydı bulunmaktadır.⁴⁵ Bu durum kârlılığın önemli delillerinden biridir. Arşiv belgelerinde Böcekhaneye ile ilgili tespit edilebilen en erken belge ise 1845 tarihine kayıtlıdır. Bor kazasında ipek böcekçiliğini geliştirmek için 8-10 aile ilgili bir düzenlemeyi içermektedir.⁴⁶ İki belgede ise böcekhaneye yakma olayları vardır. Belgelerden ilkinde Semerci Osman Efendinin böcekhanesini yakan Emin Efendinin tekrar mahkeme edilmesi durumu anlatılmaktadır.⁴⁷ Diğer belgede ise Amasya sandık emini Emin Mehmed Efendinin böcekhanesinin yakılması olayı konu edilmektedir.⁴⁸ Böcekhaneye yakmanın intikam yolu olarak kullanılan bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum böcekçiliğin karlılığı ile ilgili olmalıdır. Bu döneme ait diğer belgelerde ise; koza ve böcek tohumları mamulleri kendisine verilmiş olan Fransa tebaasından Amasya'da ikamet eden Kolon isimli Fransız vatandaşına alacaklarının ödenmesi belirtilmektedir.⁴⁹ Fransa'ya bu dönemde sadece koza değil böcek tohumu da satıldığı anlaşılmaktadır. Belgede açık şekilde koza ile beraber harir tohumu da satıldığı görülmektedir. Yine bir diğer belgede 1861 yılında Amasya sancağının "Tohum-u Harir Rüşumu"ndan bahsedilmektedir. Böcek yetiştiriciliğine vergi uygulanması böcekçiliğin bir sektör haline geldiğini göstermektedir. Ayrıca Amasya merkezde bir böceklik mahallesi olduğu belgelere yansımıştır.⁵⁰ Şehir ipek üretimi ile ilgili olarak, Fontanier Amasya ipeğinin büyük kısmının beyaz olduğunu ve kalite bakımından Gilan ipeğinden aşağı olduğunu, ülkede bu ipekten sadece gömlek yapıldığını belirtir. Geri kalan ipeklerin Diyarbakır, Halep ve Şam'daki imalatları beslediğini anlatır. Bu

42 BOA. A. MVL, 45-29, 23/Z /1264;BOA. A. A.)MKT.UM, 75-312, 05/N /1274.

43 BOA. A. MVL, 10-1053, 05/S /1284; BOA. A. A.)MKT.MHM. , 88-439, 08/Z /1285; BOA. A. MVL, 33-732, 11/Za/1283.

44 İsmail KIVRIM, Süleyman Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Türkisch Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic C.6/4 Fall 2011.s..721.

45 Samsun'da dut fidanı yetiştirmek üzere Amasya'dan dut fidanı istenmiştir. BOA., MVL, 732-33, 11/Za/1283.

46 BOA. A.)MKT. , 36-37, 25/S /1262.

47 BOA. A.)MKT.UM.. , 254-85, 28/M /1273.

48 BOA. A.)MKT.UM.. , 272-98, 12/B /1273.

49 BOA.HR.MKT. , 383-9, 25/Z /1277.

50 BOA., MVL , 696-29, 13/Za/1281.

Gay

şehirlerden alıcı tüccarlar hasat döneminde her yıl Amasya'ya gelmekte veköylülerden ürünlerini satın almaktaydılar.⁵¹

İpekböceği Hastalığı ve Sonrası

İpekböceği hastalığına dair tespit edilen ilk belge 1866 yılına aittir.⁵²Birkaç yıl öncesinden hastalığın Amasya'da görüldüğü düşünülebilir. Hastalıkla çok mücadele verilmiştir. Belgelere yansıdığı kadarıyla devlet üreticileri kendi kaderlerine bırakmamış ve modern yollardan hastalıkla baş edilmesi için büyük uğraşlar vermiştir. Özellikle ülkenin pek çok bölgesinde Harir Dârü't-ta'limleri açılmıştır. Bir çeşit enstitü mahiyetinde olan bu kuruluşlarda sağlıklı tohum elde etmenin yöntemleri öğretiliyordu. Pek çok belgede bu yönde talepler bulunmaktadır.⁵³ Devletin alışılmadık bir biçimde meseleyi ciddiye aldığı belgelerdeki üsluba yansımıştır.⁵⁴ Bir belgede harir tohumculuğu yapan Ansaryon Oseb isimli bir kişinin kozacılık faaliyeti ile ilgili Rusya'ya gitmesi durumu belgeye yansımıştır. ⁵⁵Fransız vatandaşı Kolon isimli kişi ya Rusya'ya hastaliksiz tohum götürüyordu veyahut yine Rusya'dan hastaliksiz tohum getiriyordu. Belgenin içeriğinde durum açıklığa kavuşmamaktadır. Yine 1903 yılında ödüllü bir ipek yarışması yapılmıştır.⁵⁶ Bu tip üretimi teşvik edici faaliyetler Düyun-u Umumiye'nin uygulamaları arasında görülmektedir. Bütün olumsuzluklara rağmen Amasya ipekçiliğinin yeniden bir ikinci bahar yaşadığı anlaşılmaktadır. Dutluklarla ilgili davalar tekrar yoğunlaşmaktadır.⁵⁷ Kozaların taşınması için yapılacak kutularla ilgili bir ustanın ailesi ile Amasya'ya getirilmesi hususu anlatılmaktadır.⁵⁸Bu tip meslekler kozacılığa bağlı iş kollarındandır. Bu alanda profesyonel bir bayilik ağı sisteminin kurulduğu anlaşıyor. Yine 1914 tarihli bir evrakta ipek kozasının iplik haline getirilmesinde usta olanların sanatlarını yapmak ve başkalarına da öğretmeleri için Amasya'ya gitmelerine müsaade edilmesi istenmektedir⁵⁹. Yurt dışına sadece koza gönderilmediği ve muhtemelen 1880'lerden itibaren ipeğin, iplik olarak da ihraç edildiği belirtilmektedir.

51 Fontanier, *a.g.e.*, s.243.

52 İpek böceklerine arız olan hastalıktan bahsedilmektedir. BOA., MVL , 722-4, 29/Ra/1283.

53 Yedi belgede Selanik, Amasya ve Antalya'da kaliteli harir tohumu elde etmek için Bursa'daki Harir Dârü't-ta'lim örnek alınarak Dârü't-ta'lim kurulması istenmektedir.

54 Hastaliksiz tohum elde etmek için Bursa şehri örnek alınarak Dârü't-ta'lim kurulması için gerekli masrafların temini ile ilgilidir. BOA. A.)MKT. MHM. , 727-17, 29/Za/1311.Yine bir diğer belgede Hastaliksiz böcek tohumu ve doğru kozacılığın öğretilmesi için Bursa'da olduğu gibi ipek Dârü't-ta'limi kurulması ve örnek dutlukların oluşturulması ile masraflarının karşılanması belirtilmektedir. BOA., BEO , 459-34382, 17/S /1312.Sayısı ona yakın belgede Dârü't-ta'lim kurulması belirtilmektedir. Belgelerin hepsinde de Amasya mutlaka zikredilmiştir.

55 BOA., DH.TMIK.M., 80-55, 03/L /1317.

56 BOA., DH.MKT. , 739-59, 24/R /1321.

57 Hacıköylü oğlu Osman isimli kişi dut bağına yapılan tecavüz sebebiyle mahkemeyeşikâyetçi olmuştur.BOA., DH.HMŞ. , 4/-2-11/-08, 06/Za/1334.

58 BOA. DH. EUM.2.Şb, 37-8, 16/B /1335.

59 BOADH.ŞFR., 560-55, 27/Te/1333.

Gazi

Akademik
Bakış

279

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

Belgede Amasya ipekçiliğine dair büyük bir özen göze çarpmaktadır. 1895 yılından sonra on bir arşiv kaydında Amasya'da dut bağı kurulması ile ilgili hususlar belirtilmektedir. Yine burada Bursa şehri örnek gösterilmektedir. Ayrıca dut bağlarının yeniden ihdas edileceği şehirler birkaç merkezle sınırlıdır. William Gifford Palgrave 1867- 1873 yılları arasında Amasya'da Stroh isimli bir tüccarın ipek fabrikası açtığını belirtmektedir. Stroh, Almanya'dan 60 işçi getirmiştir. 400 kadar işçi de yerli Hıristiyanlardan kadın ve çocuklardır.⁶⁰ Belirtilen fabrikaya dair ifadeler 1895 yılına ait bir belge belirtilmektedir. Buranın eskiden bir ipek fabrikası olduğu ve muattal hala geldiği anlatılmaktadır.⁶¹

Bu dönemde Amasya'da özellikle ipeğe dayalı dokumacılığında da yeniden bir canlanma görülmektedir. 1862-1868 yıllarını kapsayan 89 numaralı Amasya şer'iyye sicilinde 36 çeşit kumaş tespit edilmiştir. Bu çeşitlilik yüksek bir orandır. Üstelik kumaşlar içinde, ipekli kumaşlar yoğundur.⁶² 1883 yılı ve 1903 yıllarına ait salnamelerde Amasya merkezde 150 dokuma tezgâhı olduğu anlatılmaktadır. Yine aynı salnamede Amasya kutnu dokumacılığı ve kozacılığının oldukça ilerlemiş olduğu Diyarbakır ve Halep'le rekabet seviyesine geldiği belirtilmektedir. ⁶³ Kutnu en çok tercih edilen ipekli kumaştır.

Sonuç

Amasya'da mizanda tartılan ipeğin durumu net olarak belirginleşmeyen bir husustur. Amasya'da kullanılan ipeğin ya da mizanda tartılan ipeğin ne kadarının İran'dan ithal getirilen ipek olduğu bilinmemektedir. Ancak 1800'lü yıllardan itibaren gittikçe artan bir oranla yerli üretim ipeğin ithal ipekten fazla olduğu anlaşılmaktadır. Arşiv vesikalarında bir belgede hariçten gelen ipekten söz edilir. Belgenin üslubundan önemli bir yerli üretim olduğu ve ithal giren ipeğin ekstrem bir durum olduğu kanaati belirginleşmektedir. Arşiv vesikalarında mizan-ı harir'e dair son belge 1849-1850 tarihlerini kapsamaktadır. 1780'li yıllardan itibaren ise yerli üretilen ipeğe ve ipek rüsumuna dair kayıtlar ivmesi artan oranla yoğunlaşmaktadır. 1800'lü yıllardan sonra ise belgelere yansıyan İran menşeli ipek çok nadirdir. İran ipeğinin başlangıçtaki rolü kesin olsa da sonrasına ait kanaatlerin abartı olduğu açıktır. İran'dan getirilecek ipeklerin güzergâhında Amasya en önemli şehirdir. 1800'lerden sonra hem ithal ipeği düşündürecek kayıtlar nadir hem de ithal ipeği gerektirecek zorunluluğu hissettirir bir durum yoktur. Pek çok kayıta Amasya çevresinde hâsıl olan ipekten bahsedilmektedir. İran'dan şal gibi daha çok mamul ipekli dokumalar gelmiş-

60 TUZCU, a.g.e., s. 246.

61 BOA. ŞD. . . 2647-3, 22/Ra/1313.

62 Hüsnü Yücekaya, *Şer'iyye Sicillerine Göre: 19. Yüzyılda Amasya Kayseri, Tokat ve Trabzon Şehirlerinde Dokumacılık*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim dalı yakın çağ tarihi anabilim dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s.38.

63 *1301 Yılı Sivas Vilayeti salnamesi*,s.193.,*321 Yılı Sivas Vilayeti Salnamesi*,s.182-183.

tir. Sicillerde bunların da oranı % 1-2 düzeylerinde kalmaktadır. 1784-1786 yıllarını kapsayan sicilde 400-500 kuruş civarında dut bağları belirtilmektedir. Bu miktar o dönemde olağan üstü yüksek bir değerdir. Dut bağlarının bu kadar yüksek değerlerle el değiştirmesi ipek imalatçılığının ne denli karlı bir iştiğal alanı olduğunu göstermektedir. Yine 1810 yılında bir dut bağının 3300 kuruş olması buna örnek verilebilir. Amasya sicillerinde 1780'li yıllardan itibaren dut bağlarına ait kayıtlar yoğunlaşmaktadır. Örneğin 1784-1786 yıllarını kapsayan sicilde neredeyse her terekede dut bağlarına rastlanmaktadır. Bu süreç 18. Yüzyılın başından itibaren ivmesi artan bir oranla gerçekleşmiş olmalıdır. Bu pencereden bakıldığında Osmanlı ipekçiliğinde İran ipeğinin rolüne dair anlaşılanların ve hâkim kanaatin abartılı olduğu anlaşılacaktır.

Çalışma bağlamında 1750-1900 yılları kabaca üç dönemde incelenmiştir. Aslında bu tasnifi belgeler ve bilgiler kendiliğinden zorunlu hale getirmiştir. 1750 ve 1800 yılları arasında daha çok mizan-ı harir ile ilgili bilgi ve kayıtlar bulunmaktadır. Her ne kadar gittikçe azalan bir ivme ile de olsa bu dönemde ipekler genelde Amasya dışından getirilmiştir. Bu dönemde ipekli dokumacılığı oldukça canlı olmasına rağmen Koza yetiştiriciliğinin daha sınırlı olduğu görülmüştür. 1807 yılından itibaren incelenen ikinci dönemde yükselen bir ivmeyle koza yetiştiriciliğinin artışına şahit olunur. Kozacılıkta 1750'li yıllarda başlayan bir süreç olmasına rağmen, 1800'lü yıllardan 1840'lara kadar müthiş bir ivme göze çarpmaktadır. Dut bağlarının çok yüksek bedellerle terekelerde belirtilmesi buna delil olarak sunulabilir. Yine çok yoğun oranda böcekthane kayıtları vardır. Yine böcekçiliğin de Amasya'da bir sektör hâline geldiği anlaşılmaktadır. Fransız alıcılara harir tohumu satıldığı belgelere yansımıştır. Amasya bu alanda muhtemelen önemli iki üç şehirden biridir.

İncelenen üçüncü dönem ise ipek böceği hastalığının başladığı dönemdir. Amasya ile ilgili arşiv belgelerinde hastalığa dair ilk anlatılar 1866 yılına aittir. Demek ki en erken 1864'lü yıllardan itibaren hastalık Amasya'da görülmeye başlamış olabilir. Hastalığın ipekçilik açısından büyük bir yıkım getirdiği aşikârdır. Ancak 1885'li yıllardan itibaren yeniden bir canlanmanın yaşandığı anlaşılmaktadır. İpekçilik anlamında adeta ikinci bir bahar yaşanmıştır. Bu döneme ait on bir belgede Amasya'da dut fidanı dikilmesi ve Harir Dârü't-ta'limi kurulmasına istenmektedir. Muhtemelen 1865'li yıllardan sonra dut bağlarının yerine başka tarımsal faaliyetler getirilmiş ve dut ağaçları sökülmüştür. Yoksa yeniden dut fidanı dikmeye ihtiyaç kalmazdı. Yeni bir dönemin başladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemin görüntüsü artık daha çok koza üretimi ile ilgilidir. 1900'lü yıllarda tekrar dut bağları ile ilgili davaların belgelere yansıdığı görülür. Kozacılığın yoğun yapıldığı dönemlerde Amasya'da büyük bir refaha ulaşılmış olmalıdır. Amasya'da ipekli dokumacılığının ve aynı zamanda belki de ondan daha önemli olarak kozacılığın çok gelişme kat ettiği görülür. Buradan bakıldığında Bursa'dan sonra ipekçilik açısından en önemli

Gazi

Akademik
Bakış

281

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

şehrin Amasya olduğu düşünölmektedir. İpek böcekçiliğı tam bir sektör hâline gelmiştir. Koza taşımacılığı için özel yaptırılan kutular bile Amasya'da bir sektördür. Bütün bunlara piyasanın kendi kuralları açısından bakıldığında Amasya ipekçiliğini teyit etmektedir.

İpekli dokumacılığına bakıldığında ise sicillere yansımış olan görüntü 1830-1840 arası dönemle, 1860-1870 arası dönemde hem genel dokumacılığın hem de ipekli dokumacılığın iyi durumda olduğu görülür. 1839-1845 yıllarını kapsayan sicilde 33 çeşit kumaş tespit edilmiştir ve bunun 12'si ipekli kumaşlardır. Kumaş içeriğı tam bilinmeyen kumaşlar da buna dâhil edildiğinde bu rakam 15'i bulabilir. 1862-1868 yıllarını kapsayan sicilde 36 çeşit kumaştan 8'i ipekli kumaştır. Dokumacılığı oldukça canlı olan Tokat'ta bile bu oranda ipekli kumaş çeşidi yoktur. Amasya'nın ipekli dokumacılıkta uzmanlaştığı düşünölmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kayıtları

- BOA. A.}MKT.UM.. , 254-85, 28/M /1273.
BOA. A.}MKT. , 36-37, 25/S /1262.
BOA.BEO, 459-34382, 17/S /1312.
BOA. HR. MKT. , 383-9, 25/Z /1277.
BOA.C..İKTS, 8-396, 29/Ca/1216.
BOA.C..İKTS, 1-22, 07/RA/1231.
BOA.C..İKTS, 10-455, 29/Ca/1246.
BOA.C..ML., 238-9957, 20/Z /1173
BOA..C..ML.. 674-27614, 25/R /1222.
BOA.,C..ML., 600-24761, 05/R/1260.
BOA.,C..ML., 652, 29/Z/1260.
BOA., DH.TMIK.M., 80-55, 03/L /1317.
BOA., DH.MKT. , 739-59, 24/R /1321.
BOA. DH. EUM.2.Şb, 37-8, 16/B /1335.
BOA., DH.HMŞ. , 4/-2-11/-08, 06/Za/1334.
BOA., C..ML., 91-4116, : 03/Ş /1269.
BOA. A.}MKT. MHM. , 727-17, 29/Za/1311.
BOA. A. A.}MKT. UM, 75-312, 05/N /1274.
BOA., MVL, 732-33, 11/Za/1283.
BOA., MVL , 722-4, 29/Ra/1283.
BOA. A. MVL, 45-29, 23/Z /1264.
BOA. A. MVL, 10-1053, : 05/S /1284.
BOA.,A.MKT.UM., 538-18, 04/Ş /1278.
BOA., MVL , 696-29, 13/Za/1281.
BOA., İ..MVL. , 452-20171, 08/S /1278.b.1.
BOA., İ..MVL. , 452-20171, 08/S /1278.b.2.
BOA DH.ŞFR., 560-55, 27/Te/1333.
BOA. ŞD. , 2647-3, 22/Ra/1313.

Görüş

Akademik
Bakış

282

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

1321 Yılı Sivas Vilayeti Salnamesi
53 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili
61 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili
62 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili

Telif Eserler

BAŞ, Ergin, "62 Numaralı Amasya şer'iyye Sicil defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi", Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2008.

ERDER Leila T., "The Making of Industrial Bursa: Econmic Activity and Population in a Turkish City 1835-1975", (Basılmamış Doktora Tezi), 1976.

FONTANIER Victor, *Voyages En Orient*, Paris Librairie Universelle 1829.

HAMILTON William John, *Recearches Asia Minor, Pontus and Armenia*, C.1. Newyork 1984.

İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Editör: Halil İnalcık ve Donald Quataert, Eren yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2004

KIVRIM İsmail, Süleyman Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic C.6/4 Fall 2011.

MICHELSSEN Henry, *The Ottoman Empire and its Resources*, William Spooner, 37, Strand, London 1854.

ÖNSOY Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Doğuş Matbacılık, Ankara 1988.

POLO, Marco *The Travels of Marco Polo*, Edit: Hugh Murray, F.R.S.E., third edition, Edinburgh: Oliver & Boyd, Tweeddale Court and Simpkin, Marshall & Co., London, 1845.

QUATAERT Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim yay. İstanbul 1999.

TUZCU Ali, *İlk çağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Birinci baskı, Kayseri 2007.

Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü, Türk Dil Kurumu

VİQUESNEL A., *Voyage dans la Turquie' Europe description physique et géologique de la Thrace*, C.1, Edit. Arthus Bertrand, Paris 1868

YAVUZ Hasan Ali, "1777-1780 Yılları Arasında Amasya (Şer'iyye Siciline Göre)", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1999, s. 16.

YÜCEKAYA Hüsnü, "Şer'iyye Sicillerine Göre Dokuma Ürünleri Fiyat Endeksi (1750-1880)" *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013, s.797-806.

YÜCEKAYA Hüsnü, "Şer'iyye Sicillerine Göre: 19. Yüzyılda Amasya Kayseri, Tokat ve Trabzon Şehirlerinde Dokumacılık", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih anabilim dalı yakın çağ tarihi anabilim dalı yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

Gazi

Akademik
Bakış

283

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013